

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

6 • 2017

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
325 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.

Kontakt

Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Redaktion

Kirsten Clausen (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie

www.museum-
sonderjylland.dk

Tlf. 74 62 58 60
lema@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Sønderjysk
KULTUR-
fællesskab

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Mohr dieck Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Højer og omegns historie bevaret i 18.926
fotoplader af glas 203
Journalist Volker Heesch, Der Nordschles-
wiger.

At male er som at kaste en kniv. Hvis man
hører et skrig, ved man, at man har ramt 208
Overinspektør Katrine Kampe, Museum
Sønderjylland.

Revolutionen kommer 212
Arkivchef Bent Vedsted Rønne, Historie
Haderslev.

Læreren og dramatikeren Christian Demuth . . 220
Forfatter H.E. Sørensen, Skærbæk.

Grænselandskronik 224
Historiker og foredragsholder Jørn Buch,
Haderslev.

Bognyt 233

Det sker - i Museum Sønderjylland 236

Bagsiden om forsiden 240
Overinspektør Elsemarie Dam-Jensen,
Museum Sønderjylland.

Forsidebilledet:

Dilettantskuespillere, Harmonien, Hader-
slev, u.å.

Foto fra Historisk Arkiv for Haderslev Kommune

Fra redaktionen

Dette nummer af Sønderjysk Månedsskrift er det sidste, som Kirsten Clausen har haft det overordnede ansvar for. Kirsten overtog formelt redaktørposten på månedsskriftet efter Kim Furdal, der forlod Museum Sønderjylland-ISL for at blive museumsleder på Ærø Museum i december, 2016. Det var dog ikke noget tilfældigt valg, da Kirsten Clausen igennem adskillige perioder havde vikarieret for Kim Furdal. Hun kendte derfor månedsskriftet ud og ind. Nu har Kirsten så pr. 1. august 2017 valgt at søge nye udfordringer. Fra den tilbageværende redaktion af Sønderjysk Månedsskrift skal der lyde en stor tak til Kirsten for hendes store engagement i og kompetente redaktion af Sønderjysk Månedsskrift. Den reducerede redaktion fortsætter naturligvis, og indenfor en overskuelig fremtid regner vi med, at en ny hovedredaktør vil kunne træde til.

Højer og omegns historie bevaret i 18.926 fotoplader af glas

Af Volker Heesch

På Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie findes en samling på 18.926 glaspladenegativer med fotografier fra Højer og omegn. Journalist Volker Heesch, Der Nordschleswiger, fortæller her om sin oldefars bror, fotografen Laurids Matthiesen, som var ophavsmand til den enestående samling, der efter hans død lå på loftet i hans hus, Storegade 8 i Højer, indtil de dukkede op ved datterens død i 1985. Samlingen blev herefter købt af Sparekassen Højer, som i 1986 overdrog den til Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

GULDSMED, urmager og fotograf Laurids Matthiesen (1867-1961) var gennem årtier en indflydelsesrig person i Højer. Han var født og opvokset i Højer og kom i lære som guldsmed hos farbroderen Boh Matthiesen i Højer. Han blev også uddannet som urmager, og fra 1893 til 1959 virkede han som fotograf. Han lærte fotografering i Flensborg.

Laurids Matthiesens fotografier findes i mange familiers fotoalbummer i Højer og omegn. Historiker Henrik Fangel fra Institut for Sønderjysk Lokalhistorie (ISL) i Aabenraa, der i januar 1986 - efter Laurids Matthiesens datters død i 1985 - modtog de 18.926 glaspladenegativer, var imponeret over den fotografiske skat, som Laurids Matthiesen havde bevaret med nummerering og registrering siden 1893. Et udvalg på 554 af Laurids Matthiesens billeder er tilgængeligt på Museum Sønderjyllands hjemmeside.

De 554 fotografier dokumenterer Matthiesens evner som portrætfotograf med eksempler ikke blot fra Højers 'high society', men også familier fra f.eks. små landbrug i nærheden af Højer og soldater fra Første og Anden Verdenskrig, som lod sig fotografere under deres ophold i byen. Han var ikke fotografen, der leverede snapshots. Foran hans kamera skulle alle stå helt stille. Hans børnepor-

Henrik Fangel (tv.) henter Laurids Matthiesens glasplader i Højer 1986

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

trætter viser, at de portrætterede er blevet instrueret grundigt. Laurids Matthiesen har fotograferet en del familier foran deres huse, bl. a. ved bryllupsfester, men også i situationer hvor hele storfamilien med stolthed præsenteres sammen med deres smukke hjem. Embedsmænd som politibetjenten fra kejserriget og skoleleder 'Hauptlehrer Riggelsen' er afbildet lige så vel som landmænd i arbejdstøj. Særligt interessante er de mange fotografier fra Højers glanstider som havneby med skibstrafik til Sild og med de to banegårde, Højer by og 'Hoyer-Schleuse'. Billeder af dampskibene fra Højer Sluse, foto fra spisevognen, som kom med 'Schnellzug' fra Hamborg til havnestationen, og mange optagelser fra Hotel Sylt understreger, at Laurids Matthiesen havde Højers opgangstider i fokus.

Matthiesen arbejdede især i sit atelier, som var indrettet på 1. sal i butiksejendommen, som stadig ligger på hjørnet af Storegade og Mellemgade i Højer. Store vinduer mod nord sørgede for god belysning uden fare for forstyrrende sollys. Laurids Matthiesens datter, pianisten og organisten Cathri-

ne Matthiesen (1900-1985), fortalte, at hendes far arbejdede meget akkurat ved fremkaldelsen af billederne. Der gik ofte lang tid med retouchering, før han var tilfreds med resultatet. Slægtninge beskriver ham som et venligt og meget interessant menneske.

Laurids Matthiesen blev født i ejendommen på hjørnet af Østergade og Klostergade i Højer, hvor hans far, Johannes Matthiesen, havde postholdergården. Laurids Matthiesen voksede op sammen med otte søskende. Faderen, som gik i uniform med hat og fjer, kørte med den gule postvogn for den 'kaiserliche Post' mellem Højer og Tønder, indtil jernbanen kom til byen 1892. Faderen fortsatte som 'Fleckenskassierer'. Om livet på postholdergården i Højer findes en beretning fra Christian Petersen, som var nabo til Laurids Matthiesens barndomshjem. Han fortæller om posthornets klang og om nattevægteren, der gik rundt i Højer og råbte "de Glock hat 10 g'schlag'n", når han gik gennem gaden klokken 22. Men hos Johannes Matthiesen var der en løftet stemning, og der blev sunget højt, når naboerne blev indbudt til punch. Mange fami-

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

Familieportræt af fra venstre Laurids Matthiesen, døtrene Cathrine og Marie samt hustruen Bothilde (f. Andersen) 1914.

Foto: Museum Sønderjylland, ISL - Lokalhistorie.

Bryllup, Matthiesens gård i Emmerlev 1921.

liemedlemmer spillede et musikinstrument.

Laurids Matthiesen blev gift med Bothilde Andersen fra Højer. Hun var søster til det mangeårige byrådsmedlem og borgmester i Højer, Hans Andersen. Ægteparret fik to døtre, Marie og Cathrine.

Mens Marie giftede sig og flyttede til Oldenbüttel i Holsten, blev Cathrine hos forældrene i Højer. Hun var meget musikalsk og fik klaverundervisning ved pianisten Marie Hoffmann, som under Første Verdenskrig var kommet fra St. Petersborg til Tønder. På initiativ fra Marie Hoffmann kom Laurids Matthiesens datter på konservatoriet i Leipzig. Cathrine Matthiesen, som var kendt som 'Tidde Musik', virkede i mange år som musiklærer i byen og var organist for den tyske menighed.

Laurids Matthiesen havde succes som forretningsmand. Han var meget interesseret i ny teknologi og tekniske fremskridt. Han handlede med symaskiner og cykler, og man kunne også købe briller hos urmageren og fotografen. Flere gange besøgte han udstillinger og messer i Hamborg, Berlin og Köln. Sammen med sin kone rejste han bl. a. til Sverige og i Schweiz.

I opgangstiderne skabte han sig en betydelig formue, som han delvist tabte efter Første Verdenskrig, fordi de tyske 'Reichsanleihen' blev værdiløse.

Laurids Matthiesen, som var medlem af kirkekollegiet (menighedsrådet) i Højer, virkede allerede før Første Verdenskrig også som byrådsmedlem. Ved valget til 'Fleckenskollegium' den 18. marts 1919 opnåede Matthiesen igen et mandat i bystyret.

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

Laurids Matthiesens butik,
Storegade 8, Højer, 1893.

Folkeafstemningen den 10. februar 1920 endte med stort tysk flertal i Højer, men Højer lå jo i afstemningszone 1, der med tydeligt dansk flertal blev dansk. Herefter fortsatte Laurids Matthiesen som dygtig forretningsmand. Nu fremstillede han postkort med tysk og dansk tekst, og han tog fotografier af kunder, uanset om de var tysk- eller dansksindede. Men han vedblev med at være et trofast medlem af det tyske mindretal i byen. Han

var repræsentant for det gamle tyske borgerskab i Højer, som ikke lod sig indoktrinere af nazisterne i 1930'erne. Indtil krigens slutning optog familien tyske flygtninge i hjemmet. I datteren Cathrine Matthiesens dødsbo lå en del breve, som Laurids Matthiesen havde modtaget, bl.a. fra et taknemmeligt barn, der var blevet forflyttet til flygtningelejren i Oksbøl.

I 1950'erne stod Laurids Matthiesen bl.a. i kontakt med museumsinspektør

Høj Kro, Emmerlev. Foran kroen ses ejerfamilien Festersen og medarbejdere.

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

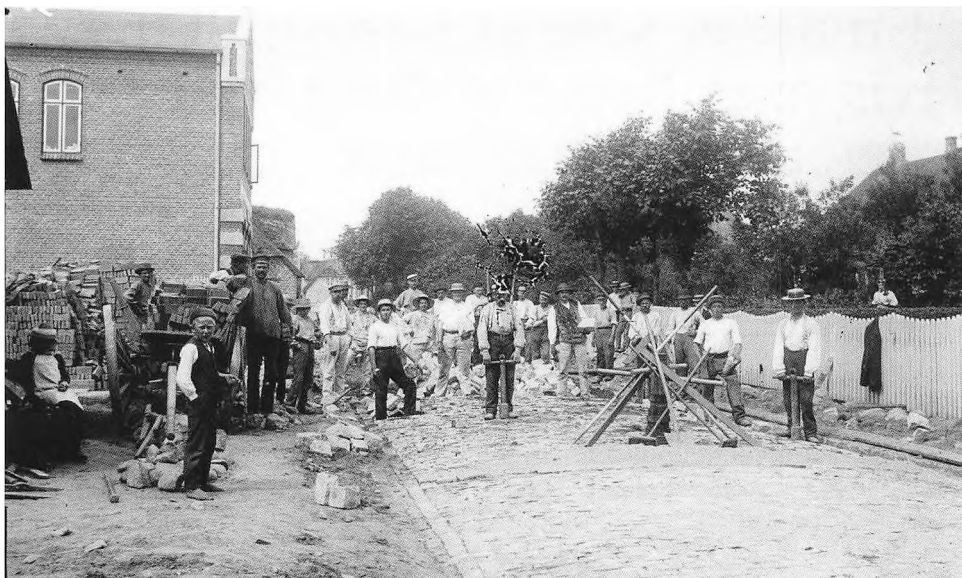

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

Brolæggere i Højer 1908.

Sigurd Schoubye, Tønder Museum. Matthiesens nevø, afdøde Laurids Holm, fortalte, at fotoapparater og tekniske redskaber blev overgivet til et museum kort tid efter fotografens død. Laurids Holm havde stor andel i, at glaspladerne blev reddet. De lå under et utæt tag i papkasser, der var ved at gå i opløsning. I 1986 blev det kontraktligt fastlagt, at interessenter fra Højer kunne få aftryk af Matthiesens glasplader, som bliver opbevaret på ISL.

Laurids Matthiesen, som af helbredsmæssige grunde ikke havde været soldat, var allerede som ung mand medlem af skytteforeningen i Højer. Han var igennem mange år 'Schießmeister' og blev udnævnt til æresmedlem af foreningen.

Ligesom i 1920, da kong Christian X blev hilst velkommen af Højers bystyre, var Laurids Matthiesen også med, da 'Schützenverein von 1856' i 1957 tog opstilling ved modtagelsen af

kong Frederik IX på torvet i Højer.

Laurids Matthiesens samling af glaspladenegativer indeholder masser af emner, som kunne bruges til videre udforskning af Højers kulturarv. Det ville være meget nyttigt at publicere flere af disse billeder i databasen Sønderjyske billeder på Museum Sønderjyllands hjemmeside. ■

Litteratur

Rolfs, Claus: *Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer*, Kiel 1926.

Petersen, Christian: *Erinnerungen an ein Hoyer vor der Jahrhundertwende. I: Deutscher Volkskalender Nordschleswig 1959*, Aabenraa 1959.

Christiansen, Folmer: *Sparekassen i Højer 1843-1993 med træk fra Højer by*. Tønder 1993.

Heesch, Volker: *In Fotoplatten verewigte Geschichte Hoyers bleibt der Nachwelt erhalten. I: Der Nordschleswiger, 25. januar 1986*, side 10.

At male er som at kaste en kniv. Hvis man hører et skrig, ved man, at man har ramt

Af Katrine Kampe

Der er noget på spil! Overinspektør Katrine Kampe tegner et portræt af den sønderjyske maler Jes Schrøder og hans kunst.

OVERSKRIFTEN TIL denne artikel stammer fra en udtalelse, som kunstneren Jes Schrøder (1951-2005) er citeret for i et interview, hvor han fortæller om sit arbejde som maler. Sætningen er stærkt billedskabende med det dødbringende våben, som tilfældigt sendes af sted. Det er også en sætning, som er udtalt med baggrund i sort humor og affyret med et glimt i øjet. For det er en kendsgerning, at Jes Schrøder ikke arbejdede med tilfældigheder, men tværtimod arbejdede præcist og bevidst med sine kunstneriske virkemidler. I sætningen fremgår det, at maleren har brug for at vide, om han har ramt nogen. Så modtageren eller kunst-publikummet er vigtig for kunstneren for at sikre, at kunsten bliver alment relevant og ikke blot er en privatsag. I udtalelsen er det også tydeligt, at det at male er en alvorlig affære, som man kan blive ramt af.

Når jeg har valgt at indlede med denne sætning, så er det, fordi den rummer alvor og humor, som er centrale begreber, man kan genkende i Jes Schrøders efterladte værk, og som her skal præsenteres i kort form. Men først følger en præsentation af kunstneren.

Maleren fra Varnæs i Sønderjylland
Jes Schrøder (1951-2005) var søn af præsten i Varnæs i Sønderjylland. Han voksede op med et stærkt ønske om at blive maler og udstillede første gang, da han var 15 år, og gav sit første interview som kunstner, 17 år gammel. I 1970 blev han optaget på Det Jydske Kunstakademi, hvor han gik frem til 1974 og studerede under indflydelse af professorerne Erling Frederiksen og Johannes Carstensen. Da Erling Frederiksen flyttede til København for at arbejde på Kunstakademiet, valgte Jes Schrøder at følge med. Han flyttede til København for at fortsætte sine studier på Det Kongelige Kunstakademi. Først gik han på forskolen under Sven Dalsgaard og Knud Nielsen, derefter på den grafiske skole under Dan Sterup Hansen og til sidst på den kunstpædagogiske linje hos Helge Bertram.

Jes Schrøder blev medlem af kunstnersammenslutningen Grænselandsudstillingen i 1976 og forblev medlem lige til sin død. Sammen med denne kunstnergruppe, sammensat af professionelle kunstnere fra det sydlige Danmark og det nordlige Tyskland, udstillede Jes Schrøder årligt på sammenslutningens udstilling i Aabenraa.

Jes Schrøder flyttede til Horsens i 1978, hvor han boede og arbejdede til sin død. Han underviste i kunst på gymnasier, VUC-skoler og

Foto: Museum Sønderjylland - Kunstmuseet Brundlund Slot.

Jes Schrøder i sit værksted.

på Kunstscolen i Vejle og har gennem dette arbejde været en stor inspirator for mange kunstnerspirer. Han var således igangsætter og mentor for maleren Michael Kvium.

Jes Schrøders malerier kan ses på Dansk Centralbibliotek i Flensborg, på Aarhus Universitetshospital, Skejby, og på Det Tyske Gymnasium i Aabenraa. Han er repræsenteret på Kunstmuseet Brundlund Slot, ligesom hans billeder er købt af private og repræsenteret hos kunstsamlere fra Sønderjylland.

Alvor i billedmotiverne

I Jes Schrøders tidlige værker var han optaget af at indfange fortællinger fra hverdagslivet, som han fandt gennem avislæsning og andre medier. Han havde hverdagens dramatiske motiver i fokus, hvor magtudøvelse,

krig og andre ulykker blev bearbejdet, som f.eks. i billedet med en kvindefigur holdende en baby. Billedets tema henviser til en aktuel historie om et hittebarn, der blev fundet i Hyde Park. Maleriet med krigsmateriel på havet og i luften samt en desperat figur i forgrunden er et andet eksempel på en aktuel kommentar til, hvad krig afstedkommer for mennesker. Billederne har alle en dyb fortællende tyngde, som er præget af alvor i tematikken. De blev malet med vildskab og voldsomhed i penselskriften, med malerisk tyngde i farveholdningen og med styrke i kompositionerne. Billederne er malet med en karakteristisk ekspressionistisk udtrykskraft. I de fortællende billeder fra 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne viste Jes Schrøders malerier, at han var en søgende kunstner, der

konstant ledte efter nye indfaldsvinkler og nye måder at forvalte maleriske eksperimenter på. Han tegnede, arbejdede med collager på papir og lærreder, men forsøgte sig også med skulpturelle objekter.

Nye motiver og nye kunstneriske veje

I 1979 tog han første gang på en tur til New York og omsatte indtryk, stemninger og historier derfra gennem nye motiver, som han arbejdede med i en årrække. Brooklyn Bridge blev et monument for adskillige billeder, hvor det markante bygningsværk er i centrum og underlagt nye koloristiske studier. I billederne skabt med motiver fra New York er histori-

erne fra hverdagens begivenheder erstattet af studier og fortællinger fra broer, skyskrabere og mindesmærker. Der er tale om udendørsmotiver uden menneskelig tilstedeværelse. I billederne indfanger Jes Schrøder storbyen New York ved at bearbejde et enkelt monument, som en værdig repræsentant for den moderne tid med broen som symbol på teknologisk fremskridt. Brooklyn Bridge er opført som en lang hængebro i 1883 og regnes for et mesterværk inden for ingeniørkunst. Den er skabt i nygotisk stil og ses i dag som et monument, der forbinder den gamle verden med den moderne tidsalder.

Eksempelvis kan man i billedet se en anden måde at fortælle på, hvor

Uden titel. Olie på lærred, 1998.

fokus er på kompositionen og farverne, og hvor han bevæger sig væk fra historier fra hverdagslivet.

Efter en årrække med disse motiver sker der en markant ændring i Jes Schrøders maleri. Han arbejder sig ned til et koloristisk nulpunkt ved at forandre sin kolorit til en totalt mørk tone - og supplerer de næsten sorte billeder med krasse neonfarver. Farvernes klange og styrke bliver udfordret i de mørke billedserier, hvor billederne bliver behandlet med en rasende og kraftfuld palet. Værk efter værk tager form i den mørke periode, og langsomt vender han tilbage til farverne.

Landskabsmaleri i nye fortolkninger

Efter 1986 stiger farveintensiteten i Jes Schrøders maleri flere grader, og den mørke periode erstattes af en ny tilgang til farver. Kunstneren arbejder sig igennem til nye motiver og en ny dristig penselføring og farveholdning, der nu også indeholder lys og mellemtoner. Motivisk erstattes New York-billederne af danske pander - såsom foderstoftårne, der kommer til at danne udgangspunkt for maleriske studier i en periode på syv år. De himmelstræbende arkitektoniske monumenter, som tårnene udgør, rager op i horisonten og pløjer sig dramatisk ind i landskaberne. Disse billeder viser vej til Jes Schrøders grundformer, som vi nu forbinder hans maleri med: Broer, veje, tårne og andre tunge ting, der rejser sig op i det flade land. Der er tale om en ny form for landskabsarkitektoniske elementer, som indfanger kompositoriske modsætninger mellem vertikale bygnin-

ger i landskabet og flade horisontale landområder. Her får Jes Schrøder forenet de arkitektoniske monumenter med landskabsgenren helt uden personer.

Humoristiske toner

I slutningen af 1990'erne og i begyndelsen af 2000'erne dukker der en arm op i Jes Schrøders landskab. En arm med en hånd og i hånden en pensel. Kunstmaleren er pludselig synlig i billederne. Dette motiv resulterer i flere billeder, hvor kunstnerens tilstedeværelse udelukkende er illustreret ved armen. I hånden er en pensel, der er klar til at kastes af sted på samme måde som kniven i overskriften. Hensigten er at ramme, så det kan mærkes! Der er ikke tale om skønmaleri, som man overser, men om malerier der trænger sig på. Der er noget på færde i Jes Schrøders malerier - også selvom der er en god portion humor i motivkredsen. Armen bliver senere erstattet af andre figurer: En hånd, en kvinde, en blomst, og nogle af de fortællende elementer fra kunstnerens tidligere maleri dukker op igen. Jes Schrøder begynder igen at fortælle med sine billeder, og de rene landskabsbilleder får nu sorte huller, flyvende tallerkener eller andre surrealistiske elementer med i naturforståelsen. Der er kommet en lethed ind i motiverne, som man kan fortolke med humoristiske undertoner - malerens blik på verden erstattes af malerens blik på verden og sig selv. Og farverne forbliver intense, lyse og til tider krasse i hans sidste landskabsbilleder, hvor en oprigtig maler lige har været forbi. ■

Revolutionen kommer Af Bent Vedsted Rønne

I 2017 fejres 100-års jubilæet for både martsrevolutionen og oktoberrevolutionen i Rusland. Arkivchef Bent Vedsted Rønne har set på revolutionens konsekvenser for Sønderjylland med udgangspunkt i begivenhederne i Haderslev.

VED KRIGSUDBRUDET 1914 havde Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) godt 120 aktive medlemmer i Haderslev; af disse blev mange unge indkaldt til krigstjeneste indenfor de første par dage. Antallet af medlemmer faldt hurtigt, og i løbet af få måneder stod den socialdemokratiske partiforening uden sin aktive kerne, der næsten alle var blevet indkaldt. Denne tendens ses hos alle nordslesvigske partiforeninger og i Flensborg, der i 1914 tilsammen talte 1.986 medlemmer, heraf 406 kvinder. I marts 1917 nåede medlemstallet sit lavpunkt med 882, heraf 260 kvinder. Efter sommeren 1917 gik det fremad, og der kunne igen afholdes mindre 'hemmelige' møder.

Partiforeningerne måtte hele tiden reorganisere sig, når bestyrelsesmedlemmerne blev indkaldt til krigstjeneste. Gennem krigsårene formåede de ældre socialdemokrater at sikre partiforeningernes overlevelse. Mange parti- og fagforeningsmedlemmer kom aldrig tilbage; mange af dem, der vendte hjem fra de europæiske slagmarker, var sårede på sjæl og krop.

Begivenheder og politik blev drøftet i en lang række af de socialdemokratiske foreninger og fagforeninger. Den af Fagforeningernes Kartel i Ha-

derslev 1906 oprettede arbejdersangforening, Männergessangverein, blev samlingspunkt for mange socialdemokrater, der var på orlov eller endnu ved fronten. Her sørgede 'Mutter Hansen' i Centralherberget (Folkets Hus, Gåskærgade 18), og tobaksspinder Heinrich Pabst for, at der blev holdt kontakt til de indkaldte medlemmer ved krigsfronterne.¹⁾

Trods det, at den tyske hær og marinen holdt systematisk kontrol med radikaliserede soldater, forhindrede dette ikke opsætsighed, oprør og mytteri ved Østfronten. I 1917-1918 var et tilbagevendende emne blandt soldaterne ved fronterne: "Hvad sker der i Rusland?", og "Vil revolutionen få indflydelse på krigens forløb?".

Revolutionerne i Rusland 1917

Det russiske samfund brød sammen ved årsskiftet 1916-17. Infrastrukturen var brudt sammen, og den russiske hær manglede fødevarer og våben. I februar-marts 1917 var forholdene i de russiske byer så dårlige, at arbejderne dagligt strejkede, og ved fronten tog deserteringerne til.

Februarrevolutionen blev udløst, da zar Nikolaj 2. opløste Dumaen den 11. marts 1917, og urolighederne tog til (datoforvirringen skyldes, at Rusland indtil 1918 betjente sig af den julianske kalender, mens de fleste lande i Europa benyttede den gregorianske, der var to uger længere fremme). Det kom til voldsomme kampe mellem arbejderne og politiet samt hæren, hvor mange mistede livet. Dagen efter sluttede soldaterne i Pe-

trograd sig til oprøret og deltog i stormen på Vinterpaladset. Dumaen tog magten, hvorefter zaren abdicerede, og monarkiet blev opløst den 16. marts 1917. Rusland blev en politisk ustabil republik.

Oktoberrevolutionen blev ledet af Lenin, da bolsjevikkerne sammen med arbejdermilitser og Petrograds sovjetråd den 7. november 1917 (25. oktober efter den julianske kalender) gjorde oprør mod den provisoriske regering i Petrograd. Den Røde garde overtog kontrollen med regeringskontorerne, og den provisoriske regering blev væltet. Herefter dannede bolsjevikkerne en ny regering.

I 1918 sluttede det nye styre fred

med Tyskland og trak sig ud af 1. Verdenskrig. Det blev dråben, der fik de nationalistiske kredse i Rusland til at gå i væbnet opstand og dermed borgerkrig. Den varede de næste tre år og førte til, at Sovjetunionen blev oprettet i 1922.

Krigen i Europa var ved at tage sin ende. Rusland underskrev den 3. marts 1918 fredsaftale med Tyskland, hvilket gav Tyskland et pusterum. Men det var ikke nok til at vende krigen på Vestfronten. Varemangel, strejker, tabene samt soldaternes og arbejdernes revolution tvang Tyskland i knæ.

Revolutionen i Rusland gav håb for soldater og arbejdere i andre lande,

Regiment von Mannstein på Haderslev Kaserne fyldte meget i gadebilledet i Haderslev både før og under krigen. Her er regimentet på march gennem Nørregade med musikkorps.

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

der tog oprettelsen af arbejder- og soldaterråd til sig.

Partistrid

Det er vanskeligt i de bevarede skriftlige kilder at aflæse nogen direkte effekt i Sønderjylland af oktoberrevolutionen. I Haderslev kom der først hen mod november 1917 på ny gang i mødeaktiviteterne. Således deltog der den 17. november 1917 over 100 tilhørere i et offentligt, socialdemokratisk møde i Nis Juhls lokaler på Jomfrustien. Taler var rigsdagskandidat Peter Michaelsen fra Flensborg. To måneder senere talte redaktør Eduard Adler om: Der Krieg als Revolution, hvor mellem 7-800 tilhørere deltog.²⁾

Den begyndende partisplittelse i det tyske socialdemokrati fik også indflydelse på partiforeningen i Haderslev, hvor Heinrich Pabst på generalforsamlingen den 22. august 1916 måtte meddele, at seks medlemmer havde forladt SPD: "In der hierauf folgenden Diskussion wird bedauert, dass die ausgetretenen 6 Genossen in dieser schweren Zeit die Flinte ins Korn geworfen haben, denn wenn sie überzeugungstreue Genossen gewesen waren, dann konnten sie die Ideale für die sie strebten, nicht über den

Haufen werfen aus dem Grunde, weil dies oder jenes in der Parteibewegung nicht in ihrem Sinne geregelt wurde".³⁾ Spiren var lagt til oprettelsen af Uafhængige Sozialdemokratische Partei Deutschlands (USPD) og en spartakistgruppe.

En gruppe omkring det socialdemokratiske rigsdagsmedlem Karl Liebknecht og kvindesagsforkæmperen Clara Zetkin opfordrede i januar 1916 arbejdere og soldater til at stoppe krigen og i stedet vende våbnene mod det tyske kejserdømme og udbytterne. Gruppen kaldte sig for Spartakus, efter gladiatoren Spartakus, der ledede slaveopstanden 73-71 f. Kr. i Romerriget, og medlemmerne omtales som spartakister. I april 1917 kom det til en ny splittelse af SPD, da en større gruppe dannede USPD - det uafhængige socialdemokratiske parti. Den russiske oktoberrevolution satte ekstra skub i denne splittelse.

Novemberrevolutionen i Tyskland 1918

Nøden og krigstrætheden i Tyskland førte til desertering og mytteri blandt de tyske soldater. Den 4. november 1918 gjorde matroserne oprør i Kiel, og de følgende dage fulgte soldater og

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

Soldaternes afrejse fra hovedbanegården i Haderslev 8. august 1914.

arbejdere i andre tyske byer deres eksempel. Den tyske republik blev ud-råbt den 9. november i Berlin, og to dage senere underskrev Tyskland våbenhvileaftalen. Socialdemokraten Friedrich Ebert blev rigskansler, og den nye tyske regering talte medlemmer fra de to socialdemokratiske partier - SPD og USPD.

Novemberrevolutionen, nøden og krigsoplevelserne havde radikaliseret og bevidstgjort en stor del af arbejderne i Haderslev. Hjemvendt fra krigen tog tillidsmændene i de forskellige fagforeninger fat på organisering af faglærte og ufaglærte arbejdere.

Revolutionen kommer til Sønderjylland

I Nordslesvig greb matroserne og soldaterne i Sønderborg og Aabenraa samt soldaterne ved Zeppelinstationen i Tønder magten den 5.-6. november 1918. Revolutionen nåede Haderslev den 7. november, hvor soldaterne på Haderslev Kaserne dannede et soldaterråd og opstillede deres eget syvpunktprogram over for garnisonskommandant major Crüger og de øvrige officerer. Major Crüger opfordrede til samarbejde, men dagen efter blev de 14 punkter, som Soldaterrådet i Kiel havde opstillet, fremlagt af Feldweibel Guthke; herefter måtte officerer, der ikke kunne tilslutte sig rådets krav, fratræde deres stillinger og forlade Haderslev som civilpersoner. Den røde fane hejstes på Haderslev Kaserne den 8. november.

Socialdemokraterne i Haderslev stod uden indflydelse den 7. november; fordi partiformanden, Ferdinand Zimmermann, var rejst til Kiel, da begivenhederne tog fart. Zimmermann kom dog ikke længere end til Neu-

münster, da jernbanen til Kiel var spærret. I Neumünster oplevede han revolutionens indtog, og dagen efter kunne han følge med i matrosernes oprør på marinestationen Mørvig ved Flensborg. Zimmermann fortsatte rejsen til Haderslev, hvortil han ankom den 7. november om aftenen. På banegården stod flere bevæbnede soldater vagt, mens Haderslevs gader ellers lå øde hen. Zimmermann tog til Nis Juhls lokaler på Jomfrustien, hvor soldaterne holdt møde. De valgte et soldaterråd, der blandt andet kom til at bestå af Feldweibel Guthke som formand; han var i det civile liv postembedsmand i Berlin. Endvidere blev Feldweibel Peters fra Slesvig, Feldweibel Sparre fra Haderslev Amt⁴⁾ samt Steinmeyer og Vicefeldweibel Buck valgt.⁵⁾

Kort efter dannelsen af soldaterrådet satte man sig for at få yderligere instrukser i forbindelse med soldaterrådet i Kiel, der blev revolutionens centrum i Slesvig-Holsten. Der blev også dannet rene soldaterråd i Rødding, Lintrup, Rødekro og Årøund, mens der i Augustenborg, Nordborg og Egersund kun fandtes arbejderråd. Arbejder- og soldaterråd blev udover i de fire købstæder også dannet i byerne Toftlund, Vojens, Løgumkloster, Højer, Skærbæk og Høruphav.⁶⁾

Arbejderråd dannes

Den 8. november 1918 dannedes i Haderslev et arbejderråd bestående af 19 socialdemokrater fra SPD og Fagforeningernes Kartel med brugsforvalter Ferdinand Zimmermann som formand samt et forretningsudvalg bestående af sadelmagermester Julius Ahring, metaldrejer Karl Johan Beer samt lokomotivfører Johann Peters.⁷⁾

Løbeseddel fra Schleswigsche Grenzpost om martsrevolutionen i Rusland.

Arbejder- og soldaterrådene gav anledning til uro i de borgerlige tyske og danske kredse i Nordslesvig, da man frygtede bolsjevikiske forhold, men dannelsen af arbejderrådet viste, at de hjemlige socialdemokrater ikke var samfundsomstyrtende. Der var i høj grad tale om en fortsættelse af Fagforeningernes Kartels arbejde, og i Haderslev var der reelt ingen opposition indenfor arbejderrådet, der udelukkende bestod af SPD'ere.

Soldaterrådet tog sig alene af demobiliseringen af de i Haderslev statio-

Lenin holder tale i Moskva den 20. maj 1920 i anledning af den Røde Hærs sejr over den polske hær ved Kijev 7. maj 1920. Til højre for talerstolen ses Trotskij. Det var disse to personer, der var helt centrale for begivenhederne i Rusland i oktober/november 1917.

nerede hærenheder. De soldater, der lå i garnison på Haderslev Kaserne, skulle hjemsendes, og samtidig skulle de soldater, der ureglementeret havde forladt deres militærenheder, have bragt deres papirer i orden. Rådet hjalp også de hjemvendte soldater med at finde arbejde og gav understøttelse til deres familier.

Den 12. november blev de slesvigske arbejderråds opgaver bekendtgjort af regeringen i Slesvig. Rådene skulle sikre den politiske magt, indtil en ny forfatning for republikken Tyskland var sikret. De lokale arbejder- og soldaterråds politiske magt var stærkt begrænsede, for deres opgave var først og fremmest at sikre rimelige levnedsmiddelforsyninger.

Den socialdemokratiske regering ønskede en funktionsdygtig administration for at forhindre et totalt sammenbrud, og på samme tid forsøgte den at holde de mest radikale arbejdere nede. Derfor valgtes tilforordnede til kontrol af de administrative embedsmænds arbejde. Den socialdemokratiske partisekretær Heinrich Kürbis blev tilforordnet for overpræsidenten i Kiel, mens redaktør Eduard Adler og arbejdersekretær Paul Gretz blev det for regeringspræsidenten i Slesvig.

I Haderslev blev tobaksspinder Heinrich Pabst tilforordnet for borgmester Schindelhauer, mens landråd von Löw fik tobaksspinder Robert A. Grünert. Direktør Wilhelm Johansen

Den russiske revolution var med til at radikalisere mange soldater i de tyske skyttegrave. Den ene socialdemokratiske gruppering, Spartakisterne, støttede revolutionen og agiterede blandt soldaterne på Øst- og Vestfronten. Feltpostkort med bolsjevikker på Vestfronten. En af soldaterne er Marius Holm fra Haderslev.

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune

Haderslevs soldaterråd opstillet foran Haderslev kasernes havestue. Forrest i midten feldwebel Guthke.

ved Haderslev Amts Jernbaner havde dog ikke til sinds at følge arbejder- og soldaterrådets diktater, men måtte til sidst finde sig i, at lokomotivfører Johann Peters fulgte med i hans beslutninger.⁸⁾ For at stoppe smughandel gennem postvæsnet blev der også udpeget en tilforordnet her.

I praksis var de tilforordnede henvist til at godkende ind- og udgående skrivelser, men de kunne nedlægge midlertidigt veto overfor beslutninger; i sidste instans traf regeringen afgørelsen ved eventuelle uenigheder. De tilforordnedes arbejde blev i januar 1920 indstillet i forbindelse med Den internationale Kommissions overtagelse af Nordslesvig.

Soldater- og arbejdsrådet afholdt

den 13. november 1918 et stort folke-møde i Ungdomshjemmet på Lembckesvej for at fremlægge rådets politik. Fra soldaterrådet i Flensborg deltog marinesoldat Thomsen, der fortalte om revolutionens forløb. Socialdemokraten Peter Michelsen fra Flensborg talte om militarismens Tyskland, og han fik stort bifald for udtalelsen: "Kronen er brudt, Militarismen knust, Junkerdømmet ligger i Støvet. Det tyske Folk har vundet Friheden, lad det nu holde den højt".⁹⁾

Arbejdsrådet fortsatte uændret sit arbejde til midten af juni 1919, hvor det blev afløst af Tolvmandsrådet. Soldaterrådet opløstes i løbet af marts 1919 som følge af demobiliseringen.¹⁰⁾

Arbejder- og bonderåd

Soldaterrådene var opstået spontant, hvilket til en vis grad også var kendetegnende for arbejdsrådene. Derimod blev de såkaldte arbejder- og bonderåd i landsognene oprettet på opfordring fra regeringen offentliggjort den 12. november 1918. Bonderådernes formål var at sikre et bedre samarbejde med landbruget og dermed en mere effektiv organisering af levnedsmiddelforsyningen, så bybefolkningen ikke på grund af bøndernes manglende vilje til at hjælpe kom til at lide større nød.

Ved udgangen af 1918 var der dannet bonderåd i alle landkommuner. Rådene bestod af mindst seks medlemmer, hvoraf de tre skulle være selvstændige landbrugere og de andre tre arbejdstagere. Alle mænd og kvinder over 20 år havde stemmeret.

Arbejder- og bonderådernes første opgave var at skaffe overblik over de fødevarer, der fandtes i området, og samtidig holde øje med eventuel hamstring og smughandel. Bønderne var ikke altid samarbejdsvillige og klagede jævnligt over udførslen af kreaturer samt priserne på levnedsmidler.

Uro i Tyskland

Fra januar 1919 var Tyskland præget af borgerkrig. Under SPDs medvirken blev de mest revolutionære arbejdere og soldater militært nedkæmpet. Men højreekstremistiske frikorps blev samtidig oprettet og dannede grobund for det nazistiske voldssystem, der kom til at følge. ■

Noter

- 1) HiHa (Historisk Arkiv for Haderslev Kommune): Ferdinand Zimmermann. Tale til Arbejdersangforeningen den 31. december 1947.
- 2) LAA (Rigsarkivet, Aabenraa): Haderslev Landråd. Fag 97, nr. 2. Indberetning 17.01 1918.
- 3) HBA (Haderslev Byhistoriske Arkiv) A 2003 Socialdemokratiet i Haderslev. Forhandlingsprotokol den 22. august 1916.
- 4) Ferdinand Zimmermann (1953). Feldwebel Sparre kan være Søren Jakob Sparre, f. 23.12 1885 i Hjerting ved Rødding. Søn af lærer Peter Sparre og Bodil Marie Nielsen. Gift 23.01 1914 i Haderslev med tjenestepigen Marie Margrethe Nielsen fra Egernsund. Han er opført som rejsende og boede 1914 Simmerstedvej 18.
- 5) Sparre, Steinmeyer og Buck var presseansvarlige for Soldaterrådet.
- 6) Andersen, Dorrit: Socialdemokratiet mellem dansk og tysk, i: Sønderjyske Årbøger 1974, s. 149.
- 7) HBA A 2003. Socialdemokratisk Forening i Haderslev. Forhandlingsprotokol den 20. november 1918.
- 8) Lokomotivfører Johann Peters var uddannet smed. Født 16.04 1880 i Kating, Eidersstedt Kreds, søn af landmand Johann Christian Theodor Peters og Ingeborg Catharina Levens. Gift 10.11 1904 med tjenestepige Caroline Weimann i Haderslev.
- 9) Modersmaalet den 15. november 1918 s. 1, sp. 4-5.
- 10) Modersmaalet den 30. juni 1919 s. 2, sp. 2; Andersen, Dorrit (1974) s. 155.

Læreren og dramatikeren

Chr. Demuth

Af H.E. Sørensen

Skønt født og opvokset i Nørrejylland, blev læreren og teatermennesket Christian Demuth dybt engageret i sønderjyske forhold. Forfatteren H.E. Sørensen har studeret hans forfatter-skab, der blandt andet rummer en lang række skuespil af nationalt tilsnit.

LÆRER CHRISTIAN CARL DEMUTH (1892-1974) var landmandssøn fra Gjellerup ved Herning. Han kom på Silkeborg Seminarium, hvor han mødte sin hustru Mette. De blev gift kort efter den afsluttende eksamen i 1918 og fik embede i Harlev ved Aarhus 1918-23. Her blev han håndplukket af Sønderjysk Skoleforenings formand, landstingsmand H. Jepsen Christensen, til at blive førstelærer på den danske skoleafdeling på kommuneskolen i det nationalt stærkt delte Ravsted sogn, hvor hans kone også blev ansat. I de næste femten år udførte de et stort og betydningsfuldt både pædagogisk og nationalt arbejde, bl.a. gennem oplæsning af danske skuespil i egnens forsamlingshuse, et virke, der efterhånden bredte sig til det meste af Sønderjylland og også nord for Kongeåen. Denne virksomhed var efterhånden blevet så omfattende, at de i 1938 sagde deres lærerstilling op og flyttede til Aabenraa, hvorfra de tog ud på oplæsnings- og fortællingsturneer. Men da Demuth i 1941 fik tilbudt stillingen som forstander på Nordborg Slots Efterskole, sagde de ja, og han ledede derefter skolen gennem 22 år. Efter pensionere-

ringen 1957 slog ægteparret sig igen ned i Aabenraa, hvor de dels drev en biograf, dels fortsatte deres oplæsningsvirksomhed endnu nogle år.

Chr. Demuth skrev selv en række skuespil, hvoraf fem er udkommet i bogform, og flere er blevet opført på teatrene i Aarhus, Aalborg og Odense samt på Skolescenen. Det utrykte drama *Solhverv* antoges i 1940 af Det Kgl. Teater, men er aldrig blevet opført, og *I gaar, i dag og i morgen* (1941) blev forbudt af censuren kort før premieren på Frederiksberg Teater. En del af hans stykker blev i 1930'erne flittigt anvendt af sønderjyske amatørskuespillere.

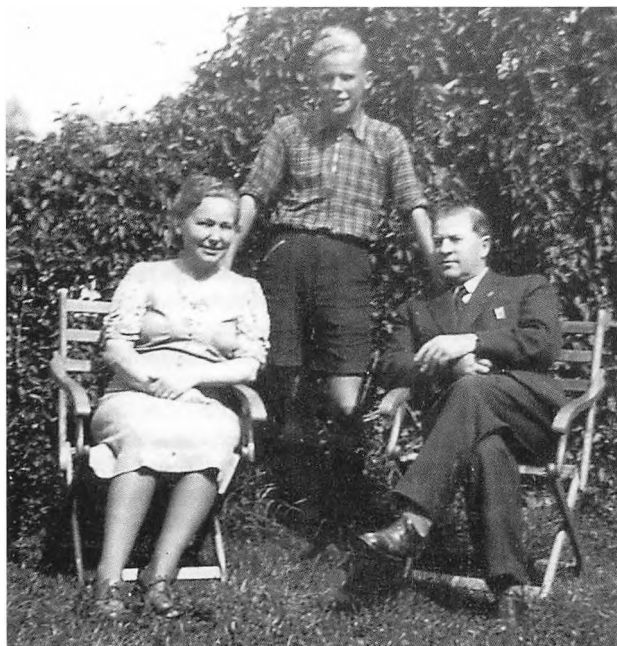
Han skrev dramaer om renæssancestatsmanden *Peder Oxe* (1930) og den færøske fribytterkaptajn *Mogens Heinesen* (1939) samt om Johannes Ewalds ungdom (*Sommer i By*, 1936), men først og fremmest en række skuespil med aktuelle sønderjyske emner.

Det første var *Grænseboere* (1926), der foregår i et sogn umiddelbart nord for den 'nye' grænse i årene efter Genforeningen. Den ældre tysksindede gårdejer Jes Hansen er en strid og stædig person, der vil knægte alle andre - ikke mindst sin familie - under sin vilje, også imod enhver fornuft, bl.a. har han forvist sin søn Vilhelm fra hjemmet, fordi han har været på dansk landbrugsskole. Hans kone ligger meget syg, og Jes tilkalder den gamle læge Dahl, som familien altid har brugt, også selv om han ikke kan finde ud af, hvad patienten fejler. Datteren

trygler ham om at tilkalde den unge dr. Møller, som har ry for at være en dygtig læge, men han er dansk, og derfor vil Jes ikke se ham inden for sine døre. Alligevel, da Jes er ude for at ordne nogle ærinder, tilkalder datteren dr. Møller. Han er en ivrig videnskabsmand og har netop opfundet en ny og effektiv medicin, som han anvender på moderen, som straks får det langt bedre. Da dr. Dahl kommer dagen efter og forventer, at moderen er om ikke død, så døende, bliver han meget overrasket over at se hende i klar bedring. Men samtidig er han dybt fornærmet over, at Møller er gået ham i bedene, og også Jes er mere optaget af, at datteren har handlet bag hans ryg, end af, at konens liv er reddet. Både Møller og Vilhelm jages af gårde, og datteren vælger at følge sin kæreste, en ung dansk landmand, så den stædige gamle tysker til sidst sidder alene tilbage med sin forkrampede stolthed.

Høsten (1933) foregår under landbrugs krisen i begyndelsen af 1930'erne, hvor endog manden på den solide gård Solgaarden, Hans Nissen, har svært ved at klare sig. Da han har kautioneret for en nabo, og disse penge er tabt, nægter banken at give ham yderligere kredit endsige lån, så han tilsyneladende må give op. Da møder en tysk nabobonde op sammen med advokat Meier fra den tyske kreditforening og tilbyder ham et lån, "næsten uden betingelser" - bortset fra forkøbsret og andre "småting". Selv om han ved, at hans meget nationalbevidste danske moder vil være imod dette skridt, skriver Nissen under på det foreløbige gældsbevis, og på et krisemøde for gældsatte landmænd samme eftermiddag fortæller han om 'hjælpen'. Mens han står på talerstolen, får han at vide, at moderen er blevet alvorligt syg, han aner hvorfor, og i stedet for en opportuni-

*Nordborg Slots
Ungdomsskoles
forstanderpar Mette
Kirstine og Christian
Demuth med sønnen
Thorkild i midten.*

stisk anbefaling af advokat Meiers tilbud afviser han det i en kraftig national tale. Da sønnen efter hjemkomsten fra mødet fortæller bedstemoderen, hvad faderen har sagt, vågner hun op og er parat til endnu en tårn. Og skuespillet klinger ud i en klar national bekendelse.

Jord, der er skrevet under Besættelsen (1943), har ikke en lignende demonstrativ national bekendelse, men handler i stedet tilsyneladende 'kun' om bondens traditionelle bundethed til sin jord. Men derigennem bliver det også en bekendelse til fædrelandet - til Danmark. Brødrene Thor og Knud Bonde havde begge været forelsket i den samme nabopige, Hilda, men Thor kunne ikke få taget sig sammen til at fri, så Knud løb af med hende. Mens Thor overtager slægtsgården, studerer Knud i København, hvor han bliver professor. Knuds og Hildas søn Esben drages imidlertid mod landbruget og bliver landvæsenselev på en nærliggende herregård, hvor han møder Thors datter

Karen. Brødrene har ikke set hinanden, siden Knud og Hilda rejste, men da professorparret alligevel er på ferie på egnen, tropper de op til Thors fødselsdag, og det viser sig da, at blod er tykkere end vand. Esben og Karen forloves, og gården kan således fortsætte i slægtens eje. De 'gamle' forliges, og alt er fryd og gammen. Historien bindes til en vis grad sammen af en filosofisk kunstmaler, der er på besøg i nabolaget, og som siger kloge og rammende ting, og gårdens to tjenestefolk, karlen Johan og pigen Birte, der kommer med humoristiske kommentarer.

Stykket, der er relativt enkelt at spille og har gode roller og muntre og mundrappe replikker, var i nogle år meget populært som dilettantkomedie i sønderjyske foreninger. I 1958 eller '59 overværede jeg en friluftsopførelse af *Jord* ved Odense Teaters tourné i haven ved Rønshoved Højskole for et publikum af unge højskole- og efterskolepiger og lokale beboere. Det var en dejlig sommeraften

*Chr. Demuth
ved skrivebordet
på Nordborg
Slots Ungdoms-
skole.*

med faldende lys over Flensborg Fjord og Sydslesvig i det fjerne - de helt rigtige 'kulisser' for stykkets både humoristiske og romantiske handling, der gjorde stor lykke.

Ud over skuespillene skrev Demuth tre hørespil. Det seneste og mest kendte er *Fordi vi maatte* (1945), som han skrev kort efter Befrielsen på opfordring af ledelsen af Region III (Modstandsbevægelsen i Syd- og Sønderjylland) som en hyldest til frihedskæmperne. For at få beretningen så realistisk som mulig havde han haft lange samtaler med aktive sabotører, og dialogen virker også både ægte og neddæmpet. Stykkets historie om en jernbanesabotage er bygget over sprængningen af jernbanebroen ved Sommersted. Stykket udsendtes i radioen 28. august 1945.

Chr. Demuths skuespil ville næppe kunne opføres i dag. Dertil er de for

*Gunner Ditlevsens
dramatiske forsideillustration
til 'Fordi vi maatte' fra 1945.*

ensidigt propagandistiske og forenkede i deres problemstilling. Men at de spillede en stor rolle i den tid, de fremkom, er der ingen tvivl om. Og forfatteren Cai M. Woel har uden tvivl ret, når han i sin litteraturhistorie karakteriserer dem som "national Brugskunst af Kvalitet". ■

Litteratur

Demuth, Chr.: *Grænseboere*. Skuespil i tre Akter. H. Hagerups Forlag, 1926.

- : *Høsten*. Skuespil i tre Akter. Nyt Nordisk Forlag - Arnold Busck, 1933.

- : *Jord*. Skuespil i 3 Akter. Nyt Nordisk Forlag - Arnold Busck, 1943.

- : *Fordi vi maatte*. Hørespil. DyPo Bogforlag, Sønderborg, 1945.

- : Flere utrykte manuskripter i sønnen Thorkild Demuths eje.

Kamphövener, Morten: Christian Demuth - Mette Demuth, Aabenraa. Nekrolog. I: *Sprogforeningens Almanak*, 1975.

Andersen, Boye: *Nordborg Slots Efterskole 1922-1972*. Udg. af Stiftelsen Nordborg Slot og Elevforeningen Nordborg Slots Efterskole, 1972.

Larsen, Kai Edvard: *Stiftelsen Nordborg Slot. Nordborg Slots Efterskole gennem 25 Aar 1922-1947*. Sønderborg, 1947.

Lindtner, Niels Chr.: *Vor tids Hvem-skrev-Hvad 1914-1964*. Politikens Forlag, 1964.

Woel, Cai M.: *Dansk Forfatterleksikon. 330 Biografier over Nulevende danske Forfattere*. Nordiske Landes Bogforlag, 1945.

Woel, Cai M.: *Dansk Litteraturhistorie 1900-1950*. Forlaget Arnrone, 1956.

Grænselandskronik

Af Jørn Buch

På trods af grænsebomme er den dansk-tyske grænse tilsyneladende stadig så åben, at grænseoverskridende samarbejde trives og blomstrer på smukkeste vis. Jørn Buch har holdt et vågent øje med den seneste tids udvikling, som dog også rummer enkelte forsøg på benspænd. Grænselandskroniken er udtryk for forfatterens holdning og udtrykker ikke nødvendigvis Historisk Samfunds holdninger.

Applerade jubler over et nyt datacenter

Avisen Der Nordschleswiger omtaler den 11. juli Apple's kommende datacenter ved Kassø i Aabenraa kommune som *Applerade*. Hvor mange arbejdspladser det vil medføre, ved man endnu ikke, men en investering på 6 mia. danske kroner vil under alle omstændigheder skabe en række ar-

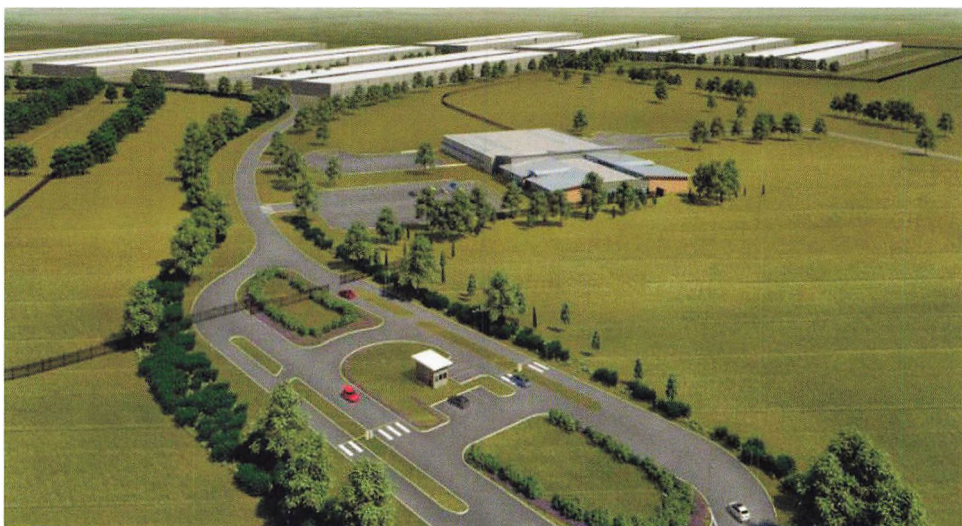
bejdspladser under byggefasen. Så der er god grund til at juble.

Men det er jo interessant, at mange politikere og kommentatorer gang på gang har kritiseret erhvervs-klimaet i Danmark, og når det alligevel lykkes at få Apple og andre giganter til at investere i Danmark, så praler bl.a. energiministeren med, at det skyldes, at Danmark er i fuld gang med den grønne omstilling. Men det er da ikke den nuværende energiministers skyld!

Til gengæld bliver det spændende at se, hvordan kommunen vil tackle den næste udfordring: At sikre Apple grøn energi via en ny vindmøllepark?

Dansk leder af tyske børnehaver
Aabenraa kommune har ansat lederen af det danske mindretals daginstitution i Frederiksstad-Drage i Syd-

Model af Apples kommende center ved Kassø. Tegning fremstillet af Apple.

slesvig, Morlyn Albert, som ny leder af det tyske mindretals børnehaver i Aabenraa kommune, skriver Flensborg Avis. Morlyn Albert mener selv, at det er en fordel for hende at kende begge nationale kulturer og begge mindretal. Hun opfatter med rette det moderne tyske mindretal som meget åbent og mener, at hendes kendskab til begge mindretal giver hende mulighed for at kunne switche mellem dansk og tysk sprog og kultur.

Til lykke til Aabenraa kommune og til Morlyn Albert for et moderne fremadrettet syn på de nationale identiteter.

Dansk generalkonsul i Flensborg

Regeringen har i begyndelsen af juli måned udnævnt Venstremanden Kim Andersen til ny dansk generalkonsul i Flensborg. Kim Andersen er formand for Folketingets Sydslesvigudvalg og har bl.a. derigennem erhvervet sig et godt kendskab til grænselandet. Ifølge Flensborg Avis den 4. juli er det for Kim Andersen en drømmestilling.

I det danske mindretal i Sydslesvig er der glæde over valget af Kim Andersen og lettelse over, at det endelig er lykkedes regeringen - efter at have skabt en ganske uholdbar situation - at finde en ny generalkonsul.

Den nye generalkonsul afløser den afholdte og respekterede Henrik Becker-Christensen, som blev afskediget pga. en regeringsrokade, og som fratræder den 1. september i år.

Ny tysk mindretalstalsmand

Med den nye slesvig-holstenske CDU-regering er det desværre også slut med den sympatiske og afholdte Renate

Schnack som delstatsregeringens Minderheitenbeauftragte, (mindretalstalskvinde). Den nyudnævnte mindretalsmand Johannes Callsen har dog til Der Nordschleswiger udtalt, at der ikke vil ske de store forandringer; der vil være kontinuitet i støtten til de nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland.

De slesvig-holstenske regeringers talsmænd har hidtil været af honorær karakter, men med udnævnelsen af Johannes Callsen er der oprettet en særlig stilling, som skal understrege delstatsregeringens interesse for mindretallene i det dansk-tyske grænseland.

Turismen stiger i Nordslesvig

Turistorganisationen VisitDenmark jubler. Det viser sig, at antallet af turister i Nordslesvig er kraftigt stigen- de i forhold til rekordåret 2016. Organisationens mener, at det bl.a. skyldes en kraftig udbygning af f.eks. Gendarmstien, og på Rømø er væksten af tyske turister så stor, at man til avisen Der Nordschleswiger den 6. juli taler om en fantastisk udvikling.

Der er således ikke tale om, at grænsekontrollen skulle have afholdt mange tyskere fra at tage på ferie i Danmark, som vi var mange, der frygtede.

Region Sønderjylland-Schleswig

Efter flere års forhandlinger er der endelig blevet lavet en ny aftale om det grænseoverskridende samarbejde. Der vil fortsat blive lagt vægt på at udbygge samarbejdet og fremme grænsependlernes vilkår. Regionen vil ligeledes forsøge at udbygge og fremme det dansk-tyske kulturelle samarbejde.

Borgmester Torben Andresen, havnedirektør Erwin Andreasen (th) og direktør Klaus Riggelsen fra firmaet Rimeco (tv) inde i Enstedsværkets blok 3.

Men hvad man konkret vil foreslå, det fremgår ikke af avisen Der Nord-schleswigers reportage fra mødet. Det fremgår heller ikke af mødereferatet, hvor mange penge de deltagende danske borgmestre og tilsvarende tyske deltagere vil satse på regionssamarbejdet.

Enstedværket skal rives ned

DONG Energy har solgt sin sidste del af Enstedværket, blok 3, til Aabenraa kommune, kunne avisen Der Nord-schleswiger meddele den 1. juli til alles overraskelse. JydskeVestkysten kunne tilføje, at der ikke har været produceret strøm fra værket siden 2013 i forbindelse med den grønne omstilling fra kulkraft. Aabenraa havn har tidligere overtaget blok 2, og nu er den sidste blok 3 overtaget af Aabenraa kommune for 20 mio. kr.

Direktør Klaus Riggelsen fra firmaet Rimeco, der skal stå for nedrivningen, taler om nedrivningen som en af de største i Danmark. Firmaet er allerede i gang med den første del af nedrivningen af det sønderjyske erhvervsventyr og forventer at afslutte arbejdet engang i 2020.

Kontroverser mellem DF og det danske mindretal

Martin Henriksen har sammen med Merete Dea Larsen skrevet en kronik i Flensborg Avis den 7. juli, hvor de i kraftige vendinger tager afstand fra SSW (Sydslesvigsk Vælgerforening) som et regionalt parti, men i stedet forlanger, at det danske mindretals politiske organisation alene fokuserer på mindretalssager.

Deres kronik starter i 1864, men tager udgangspunkt i forårets debat om

sproget i det danske mindretal, hvor mange mente, at der blev talt for meget tysk i de danske foreninger. Kronikken taler om lavthængende frugter og støtter derfor bl.a. mindretallets vuggestuepladser og børnehaver som vejen til, at man taler dansk i de danske institutioner og foreninger i fremtiden. Derom kan ingen være uenige. Men så let er virkeligheden bare ikke, hvad der dokumenteres så flot af den vakse Anders Kring i en efterfølgende kronik i Flensborg Avis!

Det er et stående problem i alle nationale mindretal i Europa, når man samtidig er åbne overfor det omgivende samfund, at der altid og overalt vil være sproglige overgange. I Danmark er mange stolte over, at mange tyske efterhånden er blevet en integreret del af det danske nationale mindretal i Sydslesvig. Derfor er identitetsdebatten i Danmark, men især i Sydslesvig en fortløbende og vedvarende størrelse.

Men når kronikørerne derfor til gengæld forlanger fuldkommen loyalitet overfor moderlandet, fordi de er utilfredse med, at SSW - i forbindelse med valget i Slesvig-Holsten - har kritiseret forhold i Danmark, så er det en uhyre farlig vej, Martin Henriksen og Merete Dea Larsen betræder: Mindretallet skylder Danmark loyalitet, skriver de. My country, right or wrong! Er det dét, de mener? Skal jeg som dansk statsborger være loyal overfor alt det Folketinget, dvs. staten, foretager sig? Nej, fandeme nej!

Jeg er glad for, at vi endnu har et uddannelsessystem, hvis opgave det er, at opdrage eleverne og de studerende til at blive demokratiske og selvstændige borgere, som skal kende deres egen kultur og baggrund, men

som samtidig kan tage stilling til, hvad der er værd at bevare i denne kultur. Og der foregår mange ting i det danske samfund i disse år, som det er værd at tage afstand fra!

Jeg har altid rost Dansk Folkeparti - tidligere Fremskridtspartiet - for at være det eneste parti i Danmark, der konkret udtalte sig, når Sydslesvig blev behandlet i Folketinget. De andre partier gav blot deres tilsagn til støtte uden at diskutere, hvorfor de gav denne støtte. Men selv om jeg langt fra er enig med partiet, så kan jeg godt lide, at de dog forholder sig til sagen. Så tak for at I to udanske og ufolkelige afslører jeres ukristne og forfærdelige og farlige vrøv!

Eckersberg-udstilling på Brundlund Slot

Kunstmuseet på Brundlund slot er i besiddelse af en større samling af den berømte guldaldermaler C.W. Eckersbergs malerier, som udgør kernen i den nye store udstilling om kunstneren. Fordi han blev født i Blåkrog mellem Varnæs og Blans i 1773, bliver Eckersberg ofte omtalt som 'den sønderjyske kunstner', selv om der ikke var noget specielt sønderjysk ved ham.

JydskeVestkysten har anmeldt udstillingen den 23. juli og henviser samtidig til en bog om kunstneren, hvor det dokumenteres, at en række af Eckersbergs værker slet ikke er malet af ham selv, men af hans elever. Men det er dog ikke en nyhed. Det gjaldt for mange af de store kunstnere, at de var så efterspurgt, at de havde en række elever i deres værksteder, som ofte lavede det grove arbejde, hvorefter den berømte kunstner afsluttede arbejdet. Det afgørende

C.W. Eckersberg, Portræt af dreng med hvid krave ca. 1816-1820.

er, også i Eckersbergs tilfælde, at han med sin signatur har godkendt værket, som om det var hans eget.

Frisisk skoleleder

Fredag den 21. juli var sidste skoledag for Jörgen Hahn, der i over 30 år har ledet Dansk Skoleforenings frisiske skole i Risum/Risem i Nordfrisland/Nordfriislon, skriver Flensborg Avis. Skolen kunne samme dag byde velkommen til den nye skoleleder Berit Nommensen, som selv tidligere har været elev på skolen.

Flensborg-fjord sejlads

Får spritruterne en renæssance? I hvert fald får borgerne omkring Flensborg fjord snart muligheden for atter at kunne sejle på Flensborg fjord, da de danske og de tyske myndigheder, ifølge Der Nordschleswiger

og Flensborg Avis den 29. april, er blevet enige om fælles retningslinjer for sikkerhed og fælles certifikater for passagersejlad.

Men hvor vidt det i praksis vil medføre en genoptagelse af trafikken på Flensborg fjord, vil i sidste ende være afhængigt af, om der er investorer, som tror på, at der vil være en forretning i passagersejladsen på fjorden.

Grænseoverskridende tog

Fra tysk side er der stor interesse for at udvide de grænseoverskridende togforbindelser. Man er overbevist om, at flere og hurtigere tog, som kører i timedrift, vil kunne fremme passagerantallet. Men det kræver, at man fra dansk side vil investere i den korte strækning på kun 4 km mellem banegården i Tønder og den dansk-tyske grænse. Tyskerne er klar!

Fangelejr i Holbøl

Under Første Verdenskrig blev der oprettet flere tyske krigsfangelejr i Nordslesvig. En af de kendteste var lejren ved Bajstrup, hvor der sad tusinder af franske, belgiske og senere russiske krigsfanger. Nu viser det sig, at der også har været en lejr ved Holbøl, skriver avisen *Der Nordschleswiger* den 26. april, og Historisk Forening for Bov og Holbøl sogne efterlyser derfor materiale, som kan bidrage til lejrens historie.

H.C. Andersens Baronesser på tysk af friserne

H.C. Andersen var i 1844 inviteret på besøg på Før af den danske kong Christian VIII, som i en årrække holdt sommerferie i Vyk på den smukke og charmerende vadehavsø. Under dette ophold var han i selskab med kongen på

tur til halligen Oland, som imponerede den ellers så forsigtige Andersen, der skulle bæres ud på båden, som sejlede selskabet tilbage til Før.

Opholdet i vadehavet var bl.a. med til at inspirere H.C. Andersen til romanen *De to Baronesser*. Det er denne roman, som nu udkommer i friserens kulturserie om landsdelen i en tysk oversættelse.

Schwesing KZ-lejr

Fredag den 28. april blev der åbnet for et nyt erindringssted for Neuen-gammes 'Aussenlager' i landsbyen Schwesing ved Husum. Efter pres fra unge lokale kræfter i Husum blev der i anledning af 50-året for Hitlers magtovertagelse i 1933 åbnet et beskedent monument for de mange fanger i 1987. Schwesing-lejren blev oprettet i september 1944.

Den centrale feding på halligen Øland (tysk Oland), som H.C. Andersen besøgte 1844.

Det var fangernes opgave at bygge den såkaldte Friservold med pansergrave og maskingeværstillinger i det våde marskområde. Flere tusinde fanger blev overført til arbejdet fra Neuengamme, og mange omkom på vej til lejren eller under arbejdet med Friservolden. En af de mange omkomne fanger var lektor Aage Rosenkjær fra Tønder.

I slutningen af krigen blev der overført fanger fra Schwesing til en lejr ved Ladelund, umiddelbart syd for den dansk-tyske grænse ved Tønder. Der står i dag en mindesten.

Ifølge Flensborg Avis den 29. april forsvarer museumsinspektør Jens-Christian Hansen fra Museerne i Brønderslev til efteråret en afhandling om bl.a. Schwesing-lejren og andre KZ-lejre.

Sydslesvigske ferieborn - og ferieværter

Det har i mange år været en god tradition, at sydslesvigske børn kunne komme på ferie i Danmark. I de første år efter Besættelsen var det en enorm vigtig opgave socialt og nationalt. Børnene

trængte til den gode og nærende kost samtidig med, at de lærte noget basalt om dansk sprog og kultur. Men i de senere år er interessen dalet for et sådant ferieophold i Danmark. Det er et godt udtryk for, at velstanden er nået ud til de fleste dansksindede i Sydslesvig, men samtidig en beklagelig udvikling for muligheden for at udvikle det danske sprog og kultur.

Men som noget nyt, skriver Flensborg Avis den 19. juni, tilbyder Skoleforeningen i det danske mindretal danske elever at komme på ferieophold i Sydslesvig. 11 unge danskere har benyttet sig af denne enestående mulighed for at lære om grænselandets kultur, skriver Flensborg Avis den 22. juli, og disse unge kan dermed undgå stereotype forestillinger om, hvad der er mindretallets kultur.

Spejderlejr i naturfredet område på Als

Omkring 37.000 danske og udenlandske unge spejdere har i slutningen af juli måned erobret Als og vil kontrollere øen den sidste uge af juli, skriver JydskeVestkysten. Spejderne

Foto: Flensborg Avis.

Flora og Femke (th), fra henholdsvis Danmark og Sydslesvig, hygger sig i gågaden i Flensborg.

*Den megen regn
syntes ikke at
genere de mange
spejdere
nævneværdigt*

Foto: Merete Essenbæk.

er straks gået i gang med at bruge rafter til bygning af borde, flagstænger og hængekøjer - samt en indgangsportal. I alt er der bestilt over 50.000 rafter til opgaverne.

I anledning af den store spejderlejr har Sønderborg fået et nyt vartegn i form af en stor sko. Den er i alt 12 m høj og 20 m lang og med indbyggede muligheder for bl.a. at grille, skriver avisen Der Nordschleswiger.

Stephan Kleinschmidt borgmester
Stephan Kleinschmidt fra det tyske mindretals parti SP, Slesvigsk Parti, har over for JydskeVestkysten i april åbent erklæret, at han ved det kommende kommunalvalg i november målrettet vil gå efter borgmesterpo-

sten. Og han kan om nogen gøre det og vil i så fald blive den første danske borgmester fra det tyske mindretal. Sikken et signal til omverdenen!

Men måske han inden da bliver medlem af Folketinget, da han er suppleant for Lotte Rod fra De Radikale, som går på barsel?

Stephan Kleinschmidt støttede ved det sidste kommunalvalg i 2013 den socialdemokratiske Erik Lauritzen, men mener nu, at han lige så godt kan pege på sig selv. Og han har ret - en bedre og mere dynamisk borgmester kan borgerne i Sønderborg ikke få. Selv mener han ikke, at tilhørsforholdet til det tyske mindretal længe vil spille en rolle. Forhåbentlig har han ret - at det er kvalifikationerne

alene. det handler om - men desværre findes der også i Danmark, i Sønderjylland og i Sønderborg nogle ewig gestrigen, folk som tænker i fortiden. Jeg ønsker ham held og lykke!

Arkitekten Axel Bundsen

Der er for første gang kommet en monografi om den klassicistiske arkitekt Axel Bundsen, som i realiteten repræsenterede helstatens arkitekturideal. Bogen er skrevet af Alexandra Schwarzkopf og udgivet på forlaget Wachholtz i Husum og har fået en fin anmeldelse af Sabine Sopha i Der Nord-schleswiger den 4. maj i år.

Bundsen fik nogle af sine vigtigste opgaver i Sønderjylland og Holsten som dele af helstaten, bl.a. den nu nedrevne Søbadeanstalt i Kiel. Og mange kender hans smukke indgang til den gamle kirkegård i Flensborg, som ofte blot omtales som Bundsens

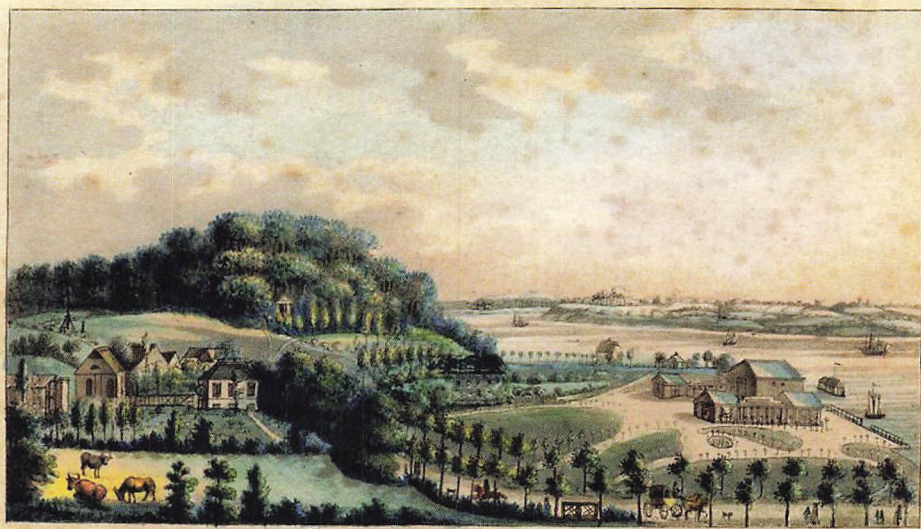
Kapel, men mest berømt er hans ombygning af godset Knoop for grev Baudissin, der var gift med en datter af finansmanden Schimmelmann - og som finansierede det nye herresæde lige ned til den gamle Ejderkanal.

Tyske købere til danske huse

Området umiddelbart nord for den dansk-tyske grænse ved Kruså-Bov-Padborg fungerer i realiteten som forstad til byen Flensborg, skriver Flensborg Avis, som også kan berette om flere danske ejendomsmæglere, der er begyndt at satse på de tyske kunder. Priserne i Danmark ligger som regel væsentligt under de tyske. Men sproget og kulturen er stadig en hindring.

Flensborg Avis forudser dog, at den store prisforskel vil ændre sig, efterhånden som flere og flere tyske kunder vover springet og investerer i fast ejendom i Danmark. ■

Axel Bundsens søbadeanstalt ved Kiel (th) på et stik fra omkring 1850. Bygningsværket blev revet ned 1866.

Das Kieler Seebad von der Landseite N° 4.

En sønderjysk slægtsroman

Steen Bach Christensen: *'Krigens tid'*. Roman. Forlaget Mellelmegaard, Odense 2016. 346 sider. Pris: 260 kr.

Romanen skildrer to (oprindeligt) sønderjyske familier gennem seks generationer. De er ikke i familie med hinanden, men krydser flere gange hverandres spor, ikke mindst under krigene, som bliver deres skæbne. To venner deltager i kampene på Dybbøl 1864, deres børnebørn er med i Første Verdenskrig ved Verdun, deres børn igen står på hver sin side under Besættelsen, den ene som frikorpsmand, den anden som sabotør. Og endelig er et af deres børnebørn dansk soldat i Afghanistan. Nogle såres, mens andre slipper helskindet fra krigene, men alle er de mærket af deres oplevelser, både fysisk og psykisk.

Familierne stammer fra gårde i Sønderjylland, men tredje generation flytter efter Genforeningen til København, hvor den ene familie bliver arbejdere, mens den anden opbygger et større industriforetagende, som under krigen arbejder for tyskerne. Sønderjylland spiller ikke nogen rolle mere, bortset fra at det er bedsteforældrenes hjemstavn. Det hele slutter med, at en såret veteran fra Afghanistan finder familiens breve og billeder, og så er der gjort klar til at fortælle historien.

Bogen er velfortalt og rimeligt spændende. Den giver acceptable portrætter af de involverede personer uden dog at rumme de store overraskelser.

H.E. Sørensen

Familien Seifert i Nordborg

Kurt Seifert, Jens-Ove Hansen og Viggo Nielsen (red.): *'Nordborg. En flække i Prøjsen. Familien Seifert og historie(r) fra før 1920'*. Lokallhistorisk Forening for Nordborg-området 2015. 66 sider, ill. Pris: 195 kr.

Lokallhistorisk Forening for Nordborg-området har udgivet en bog om Seifertfamiliens historie og livets gang i Nord-

borg i tiden fra 1864 til 1920. Første del har karakter af en slægtsbog over familien suppleret af små og store tildragelser i et grænseland, særligt om forholdet mellem dansk og tysk. Anden del tager en række forskellige emner op som bl.a. 'Amtsforstander Claus Peter Klinker', 'Lys og vand' og 'Vagabonderi - og et mord'.

Redaktørerne Jens-Ove Hansen og Viggo Nielsen fra foreningen skriver i forordet, at perioden 1864-1920 er kontroversiel, og at den kun vanskeligt kan beskrives kort. Jeg tror snarere, at bogen er udtryk for den erkendelse på tværs af de nationale skel, at vi deler en fælles fortid.

Kim Furdal

Kirkebrug gennem 250 år

Karsten Merrald Sørensen: *'Kirkebrug gennem 250 år. Fyrsternes, præsternes og befolkningens brug af kirkerummet'*. Syd-dansk Universitetsforlag, 2016. 319 sider, indb.

I århundreder var kirken et centralt sted i sognet, som ikke bare tjente religiøse, men også andre formål. I kirken hørte man Guds ord, og de fleste blev viet eller døbt her, men det var også i kirken, at kongelige forordninger eller efterlysninger af bortløbne dyr blev forkyndt. Og forskellige parter satte sig tydelige aftryk i kirkerummet gennem inventar, der bar deres navne, våbenskjolde eller billeder. Bogen analyserer en hel række aspekter af det: Hvem købte og betalte inventar? Hvis navne, mærker og lignende kan ses i kirken? Hvad blev kirken brugt til - og af hvem? Blev alle døbt og viet i kirken?

Undersøgelsen går i dybden med tre sogne, der repræsenterer de tre hovedformer for lokalsamfund i Slesvig. Han viser, at der var meget stor forskel på brugen af kirken de tre steder. Halk sogn ved Haderslev, som var et bondesogn under Haderslev amt, var præget dels af statsmagten, dels af de lokale bønderes fællesskab. I Dänischenhagen sogn ved Kiel dominerede lokale godsejere billedet.

Her brugte både høj og lav også kirken til kirkelige handlinger, men adskilt. Endelig var Koldenbüttel sogn i Ejdersted præget af, at den lokale elite af storbønder og embedsmænd trådte tydeligt frem, men også havde en mere individualistisk optræden. Det er særdeles spændende. Jeg kunne godt have ønsket mig et lidt grundigere socialt portræt af de tre sogne og deres befolkning. Jeg tror, at det ville have gjort nogle ting tydeligere for læseren - og måske også bidraget med enkelte yderligere pointer.

Der er mange spændende og tankevækkende analyser i bogen, som gør os klogere på forholdet mellem stat, folk og kirke og på de markante forskelle mellem de forskellige områder i Slesvig. Den er blevet til som ph.d.-afhandling og er båret af en række teoretiske perspektiver om konfessionalisering, sekularisering, sakralisering mv. De bidrager klart til analysen, men gør også, at bogen ikke altid er helt let tilgængelig. Den er mere akademisk afhandling end en decideret folkelig bog. Dens analyser og resultater fremlægges velargumenteret for den interesserede læser, men der stilles også krav til læseren.

Carsten Porskrog Rasmussen

Haderslev - en købstad bliver til

Tenna R. Kristensen (red.): 'Haderslev - en købstad bliver til. Udgravninger ved Starup og Møllestrømmen'. Skrifter fra Museum Sønderjylland vol. 11. Årbog for Museum Sønderjylland 2015. Museum Sønderjylland 2016. 208 sider, ill. Pris 250 kr.

Bogen udspringer af flere selvstændige arkæologiske undersøgelser i årene 1985 til 2011, og ved at sammenstille resultaterne her fra skaber denne bog ny viden om Haderslevs historie. Et værk som dette er i sig selv bemærkelsesværdigt, idet der ikke er tale om forskningsgravninger, men om nødudgravninger i forbindelse med byggearbejder uden penge til publicering af resultaterne. Trods disse vilkår har forfatterne nået og formidlet væ-

sentlige forskningsmæssige resultater og derfor fuldt fortjent den støtte, som en række fonde har givet.

Bogen er en antologi, der består af fire afsnit med hver sin forfatter, hvor af to handler om udgravningerne ved henholdsvis Starup kirke og ved Møllestrømmen i Haderslev. To ekspertbidrag handler om Starup kirke og et ældre, lidt kendt skibsfund fra Møllestrømmen. Dispositionen i de enkelte afsnit ligger relativt nær den, som bruges i museernes beretninger for disse typer af undersøgelser. Det kan synes en smule omstændeligt, hvis man som læser gerne vil have overblik og facts, men den ensartede opbygning gør det lettere at sammenholde afsnittene. Det fælles femte afsnit giver overblikket, hvor de forskellige argumenter væves sammen til historien om den regionale handels- og håndværksplads ved Starup, der trods opførelsen af den store kirke må se sig lukket ned af kongemagten samtidig med, at Haderslev blomstrer op.

Grundlaget for denne overbevisende beskrivelse har været et fokus på at få det bedst mulige dateringsgrundlag for de fire afsnit. Takket være naturvidenskabelige dateringer kan vi følge udviklingen af Starup fra 1000-tallet gennem 1100-tallet til afslutningen senest i første halvdel af 1200-tallet - tidspunktet, hvor aktiviteterne ved Møllestrømmen udvides. En ikke uvæsentlig sidegevinst er de mange dateringer, der kan knyttes til genstandskataloget fra udgravningerne. De vil sammen med identifikation og gode illustrationer være en vigtig reference ved bestemmelse af genstande fra andre lokaliteter i regionen.

Beskrivelsen af Haderslevs opståen er med dette værk blevet udbygget på grundlag af et stærkt og nytillkommet arkæologisk kildemateriale. En anke kunne være, at forfatternes fokus på at nå frem til og underbygge de store linjer i Haderslevs tidlige historie synes at være sket på bekostning af en nuancering af tolkningerne i de enkelte undersøgelser.

Således beskrives den gruppe af kirker, som Starup tilhører, et sted som opført, hvor kirken og kongens magt var koncentreret, mens den ved behandlingen af kirkens reduktion kaldes en stormandskirke på linje med tolkningen i den arkæologiske undersøgelse. At handelspladsen er grundlagt af en lokal stormandsslægt, tager udgangspunkt i en ruhesten, der indgik i kirkebygningen. Dette tolkes som en måde til så at sige indbygge slægten i kirken. Man kan dog lige så vel betragte fjernelsen af stenen fra dens oprindelige placering og usynlighørelsen af den og indskriften som en destruktion af et minde over en allerede hedengangen slægt. Det er derfor et spørgsmål, om det kan udelukkes, at kræfterne bag Starups opkomst var de samme, som i sidste ende valgte at flytte pladsens aktiviteter til Haderslev?

På samme måde kan tolkningen af en bygning i fase 3 som forgænger for den nuværende vandmølle opfattes som et forsøg på indpasning af bygningen i byens overordnede udvikling. Udgangspunktet for tolkningen er en dæmning, der blev påvist ved udgravningen af Møllestrømskibet i 1957. Anmelderen har i sin studietid selv haft dette materiale i hænderne i forbindelse med en påtænkt eksamensopgave. Af mine noter kan jeg se, at jeg dengang opfattede dæmningen som en hofde eller 'Buhne', som man finder dem ved Elben. Denne opfattelse kan ikke umiddelbart afvises ud fra undersøgelsen. Man kan derfor vælge at se fase 3 som en fortsættelse af de maritime funktioner fra de tidligere faser begrundet i fortsat genbrug af skibsdele og et stigende antal importerede genstande. Det havde derfor været rart, om dette alternativ til en tidlig vandmølle havde været diskuteret.

Ingen af disse indvendinger rækker dog ved den overordnede konklusion om Haderslevs opståen. Samtidig placerer specialartiklerne om kirken og skibet disse centralt i den aktuelle forskning. Hvad enten man interesserer sig for by-

historie, maritim historie eller vort ældste kirkebyggeri, bliver denne bog derfor en væsentlig reference.

Jakob Tue Christensen

Sorgens børn

Helga Küssner: 'Sorgens børn'. Forlaget Ådalen, Egå 2016. 216 sider, ill. Pris: 200 kr.

Hvad skabte mig? Spørgsmålet kunne stå som indledningen til Helga Küssners erindringer om sit liv, fra hun blev født i Hamborg af tyske forældre over krigsårene, hvor familien måtte flygte til Oberfranken, til hun næsten ved et tilfælde kom i dansk skole i Flensborg og blev del af det danske mindretal. Erindringerne stopper, da hun kommer til Tønder for at gå på seminariet og nærmest ved et tilfælde møder sin kommende mand. Det er en gribende skildring om især de kaotiske år med en stribe traumatiske oplevelser, inden hun sammen med moren og de to mindre søskende kom til den danske mormor i Flensborg.

Erindringerne er skrevet i tredjeperson, og hun omtaler konsekvent sig selv som 'pigen'. Denne for anmelderen irriterende distancering fra sig selv er næppe analytisk, som hun lægger op til i indledningen med bl.a. en henvisning til Hannah Arendt. Det virker snarere som en distancering fra de traumatiske oplevelser, men også fra forældrene, som hun formentlig grundet krigen havde et svært, men også ambivalent forhold til.

Kim Furdal

Rigsdagsmand Hans Lassen

Henrik Ingemann: 'Rigsdagsmand Hans Lassen af Lysabild'. Lysabild Sognehistoriske Forening 2016. 91 sider, ill. Pris: 150 kr.

Eftertiden mindes de politikere, der gjorde en forskel, med mindesmærker eller ved at opkalde veje og pladser efter dem. Det gælder også sønderjyske rigsdags-

Originalt brev fra Christian 2. og hans dronning på Sønderborg Slot

Af overinspektør Carsten Porskrog Rasmussen

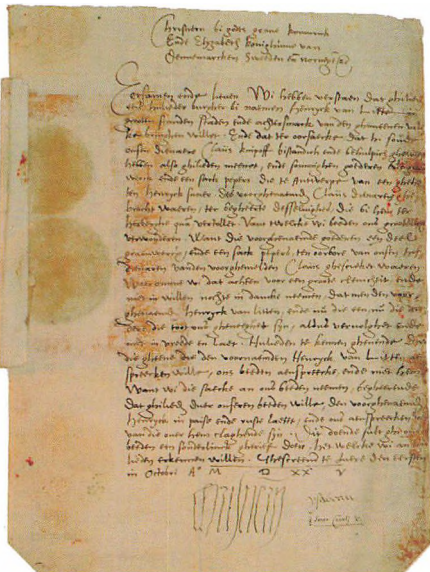
CHRISTIAN 2. var helt sikkert den mest kendte beboer på Sønderborg Slot, skønt han var der ufrivilligt som fange i 17 år. Nu har udstillingen på slottet om kongen og hans fangenskab fået en ny skat: Et brev fra kongen til byen Antwerpen.

Brevet er skrevet i 1525, mens kongen var i eksil i det nuværende Belgien. Det er henvendt til byen Antwerpen, som havde arresteret en mand, som havde hjulpet én af kongens mænd, Claus Kniphoff, med at få en sending peber frem til kongen. Det lyder jo ret uskyldigt, men Kniphoff drev også sørøveri på kongens vegne - en lille privat krig mod det Danmark, kongen havde forladt. Det gik imidlertid også ud over dem, der handlede med Danmark, og derfor var Kniphoff stærkt eftersøgt. Og i dette tilfælde var der også mistanke om smugleri. Brevet er et brudstykke af en meget dramatisk historie.

Det bedste ved brevet har vi dog forneden. Her har kongen selv sat sin markante underskrift med store bogstaver, og ved siden af den har dronningen også skrevet under. Hendes officielle navn var Elisabeth, som der også står øverst i brevet, men hun underskrev sig med den franske form af navnet 'Ysabeau'. Det er lidt morsomt, fordi det i dag er blevet moderne at kalde hende Isabella, da hun var prinsesse af Spanien. Men hun var vokset op i Belgien, så den franske form af navnet har altså været mere naturlig for hende end den spanske.

Elisabeth - eller Yseabeau - var søster til den tyske kejser Karl 5., som også var konge af Spanien, hersker i Nederlandene og i det hele taget Europas mægtigste mand. Hun fulgte sin mand i eksil, skønt det nye styre i Danmark tilbød hende alt muligt, hvis hun ville blive, og hun støttede Christian på alle de måder, hun kunne. Hun lagde også både navn og underskrift til dette brev. Der er endda tilføjet et "søster til Karl 5." under navnet - vel i håb om, at det betød mere end en landflygtig dansk konge. At have både dronningens og kongens underskrift på samme brev er meget sjældent.

Brevet er købt med støtte fra Augustinus Fonden, som sammen med to andre fonde var med til at støtte købet af et billede af kongen, malet af den kendte maler Lucas Cranach for fem år siden. Det billede er for tiden på udstilling i København. Til gengæld kan det originale brev så nu ses i samme montre på slottet. ■

8. apr. - 10. jan. 2018 **Arkæologi Haderslev**
'TRO - om reformationen i Danmark' - Reformationen i Sønderjylland ej for de lærde blot, men også for menig mand og kvinde.
23. sep. - 19. nov. 'Guld fra muld - en udstilling om årets detektorfund og danefæ'.
17. maj - 29. okt. **Cathrinesminde Teglværk**
'Sønderborg og omegn 1932'. Viggo Brandts malerier fra Sønderborg Kasernes parolesal.
31. mar. - 23. dec. **Drøhses Hus**
'Kniplingshistorien i Vestsønderjylland - fremstilling, handel og mennesker'.
- 2017 **Kulturhistorie Tønder**
Kniplinger fra den kvindelige kniplingshandler Anna Botilla Winther fra Bredebro.
17. jun. - 2. apr. 2018 'Mangfoldighed - Verden i Tønder'.
2. apr. - 23. dec. **Kulturhistorie Aabenraa**
'Drømmen om Afrika. Sønderjylland og de tyske kolonier'.
1. maj - 4. mar. 2018 **Kunstmuseet Brundlund Slot**
'C.W. Eckersberg - Værker fra Kunstmuseet Brundlund Slot'.
27. aug. - 4. mar. 2018 'Sig det med blomster! O.D. Ottesen og den tvetydige idyl'.
29. apr. - 3. dec. **Kunstmuseet i Tønder**
'Henry Moore - grænser til Norden'.
5. feb. - 23. dec. **Naturhistorie og Palæontologi**
'Fossile hvalers hemmeligheder' - Ny viden om tre vigtige hvalfund fra Gram Lergrav.

Bliv løbende opdateret på

(fortsat fra side 235)

landdagsmænd. Gustav Johannsens gravsten er gigantisk, og en buste på en høj søjle pryder H.A. Krügers; H.P. Hanssen har et stort mindesmærke midt i Aabenraa, og både de nævnte og mange af deres kolleger (Jens Jessen, Nicolai Ahlmann m.fl.) har fået opkaldt veje, gader, pladser, skoler, parker eller andet efter sig.

Undtagelsen er Hans Lassen, sønderjydernes rigsdagsmand 1881-1884 og landdagsmand i Sønderborg-Aabenraa valgkreds 1875-1896. Hvis han overhovedet huskes, så er det for sit ødelæggende underslæb i Lysabild Sparekasse.

Det har Henrik Ingemann i denne biografi sat sig for at ændre på. Det lykkes nu kun mådeligt, ikke mindst fordi sparekassesagen fylder en tredjedel af hele biografien! Kapitlerne om sparekassen og underslæbet er til gengæld de mest vellykkede, og det afsluttende, korte psykologiske portræt af Hans Lassen vidner om forfatterens menneskekendskab.

Kapitlerne om Hans Lassens politiske virke er derimod ikke særligt vellykkede. Her savner forfatteren det overblik over Sønderjyllands politiske historie, som han ellers meget let kunne have skaffet sig ved at læse en sønderjyllandshistorie, f.eks. Mackeprangs 'Nordslesvig 1864-1909', Hans Lunds bind V af den store Sønderjyllands Historie fra 1930'erne eller Hans Schultz Hansens bidrag i den allernyeste Sønderjyllands Historie i to bind. Vi får kun meget lidt at vide om Hans Lassens politiske virke, og edskampen i 1880'erne, hvor Hans Lassen dog spillede en helt central rolle, bliver kun meget overfladisk behandlet. Det er også meget kompliceret! Men der er dog skrevet ikke så lidt om denne sag. Desværre mangler helt centrale titler i litteraturlisten.

Vi har altså stadig den autoritative Hans Lassen-biografi til gode. Men vi er da i hvert fald blevet mindet om, at politikeres eftermæle ikke kun formes af

deres samfundsindsats, men mindst i lige så høj grad af deres fejltrin. Det har ikke ændret sig siden Hans Lassens dage.

René Rasmussen

En familie fra Bredebro under Første Verdenskrig

Aase Beyer Clausen og Hans Walmar: 'Historier om en sønderjysk familie og krigen 1914-1918'. ABC & HW Forlag, Aarup 2016. 148 sider, ill. Pris: 160 kr.

I efteråret 1914 blev gårdejer Christian Beyer Clausen fra gården Svanstrup ved Bredebro indkaldt som tysk soldat i en alder af knap 40 år, hvorefter han gjorde tjeneste på Østfronten i det nuværende Litauen. Efter et kortere ophold i selve krigszonen fik han opsyn med dyrkningen af grøntsager og frugt til de tyske troppers forplejning. I løbet af de fire år skrev han og andre i familien mere end 450 breve til hinanden. Især var brevvekslingen intens mellem Clausen og hans kone. Det er dette store brevmateriale, der danner baggrund for beretningen, der ikke mindst viser, i hvor høj grad han fjernstyrede sin bedrift og gav besked om selv de mindste ting vedrørende gården, som konen måtte drive med en enkelt karl eller daglejer og i perioder med russiske krigsfanger som arbejdskraft. Clausen bemærker ironisk det paradoks, at mens han dyrker jorden i 'Rusland', må russere passe hans marker i Bredebro. Det er kendt fra adskillige skildringer, at soldaterne ved fronten fik sendt forsyninger hjemmefra, men jeg tror, der er første gang, jeg har læst, at forsyningstjenesten også gik den anden vej. Bl.a. sendte Clausen 'vareprøver' hjem fra sit 'gartneri', så familien kunne smage, hvad det egentlig var, han frembragte.

Skildringen af forholdene under krigen er suppleret med oplysninger om slægtens medlemmer og gårde. Bogen er velfortalt og rigt illustreret.

H.E. Sørensen

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte din lokale formand/kontaktperson:

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7, Blans
6400 Sønderborg

Jens Andersen
Sølstedgårdvej 5
6240 Løgumkloster

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Dilettant i Sønderjylland

Af Elsemarie Dam-Jensen

DILETTANTKOMEDIER spillede en væsentlig rolle i de dansksindedes nationale kamp i Sønderjylland fra 1864 til 1920. Det hang blandt andet sammen med, at de tyske myndigheder i perioder forbød de turnerende teatergrupper fra Danmark, som lige efter 1864 havde givet et friskt sprogligt og kulturelt pust fra Danmark. Danske skuespillere blev nægtet adgang eller blev udvist, og efterhånden ophørte de kongerigske gæstespil helt. Derefter tog dilettanten fart i Sønderjylland.

Dilettanttraditionen stammer tilbage fra oplysningstidens klubber. Selskabelige foreninger fandtes også i de sønderjyske købstæder. De første dilettantforestillinger blev opført i 1870'erne i bl.a. Borgerforeningen i Flensborg og på Harmonien i Haderslev. Det var især Heibergs og Hostrups komedier, der var populære, men også skuespil af Holberg og vaudeviller af Erik Bøgh var i høj kurs. Man var mest begejstret for de stykker, der handlede om Danmark og 'det danske', og tilstrømningen var stor. I Harmonien var der plads til 737 tilskuere, men ofte kom der mange flere til forestillingerne. Også landbobefolkningen kom til stads, når der var

dilettant, først med hestevogn og siden med amtsbanerne, hvor der somme tider måtte indsættes ekstratog, når man skulle hjem efter forestillingen!

Efterhånden kom der også dilettant på landet. Forsamlingshusene blev den naturlige ramme om forestillingerne - måske ikke altid på et højt kunstnerisk niveau, men det var altid underholdende at se naboer og familie på de skrå brædder.

Fra de tyske myndigheders side var man klar over dilettantstykkernes propagandamæssige betydning. Derfor indførte man censur og kontrol på samme måde, som man gjorde det i forbindelse med fællessangen fra Den blaa Sangbog. Stykkernes indhold blev kontrolleret, og opførelserne blev overværet af gendarmen. For at gennemføre forestillingerne måtte man derfor ofte omskrive teksterne, så de ikke kunne vække anstød.

Man kan nærmest tale om en 'dilettantbevægelse', der kulminerede i tiden op mod Genforeningen 1920, men helt op til i dag har amatørteaterinteressen holdt sig i Sønderjylland.

I dag har ordet 'dilettant' måske ofte en lidt komisk klang, men i den tyske tid blev arbejdet med danske dilettantstykker betragtet som et seriøst arbejde med det formål at indlære og fastholde det danske sprog hos den dansksindede del af den sønderjyske befolkning, både unge og ældre.

Overskuddet gik oftest til velgørende formål og værdigt trængende. I Toftlund gik overskuddet af dilettantforestillingen 1893 til anskaffelse af et kirkeorgel!

